

*Кулакова Н. В.
Національна академія внутрішніх справ України,
Поперечнюк В. М.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова*

ПРИЧИНИ ФОРМУВАННЯ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ

У статті розглядаються підходи до визначення злочинної поведінки, розкрито причини виникнення злочинної поведінки неповнолітніх, досліджуються основні фактори, що впливають на її формування.

***Ключові слова:** злочинна поведінка, неповнолітні особи, девіантна поведінка, внутрішні фактори, мікросоціальні фактори.*

Внаслідок нестабільних процесів, які відбуваються у сфері соціально-економічних відносин, політичних змін у державі, кризи соціальної системи, зниження рівня життя населення, поширення негативних тенденцій розвитку особистості, ці та багато інших чинників спричиняють девіантній, та як наслідок злочинній поведінці неповнолітніх. В першу чергу це пояснюється нестійкістю дитячої психіки, нездатністю неповнолітнього до рефлексії, об'єктивного критичного мислення та особливостями сімейного виховання.

Дослідження злочинної поведінки неповнолітніх відбувається не лише у кримінально-правових науках, але і в соціології, віковій психології, педагогіці, медицині та ін. У зарубіжній та вітчизняній криминології цьому питанню приділяли увагу такі вчені, як Г. Аванесов, Ю. Антонян, М. Бабаєв, Т. Барило, І. Богатирьов, М. Ветров, В. Глушков, В. Голіна, В. Гришук, О. Джужа, А. Долгова, В. Ємельянов, В. Єрмаков, А. Закалюк, К. Ігошев, І. Карпець, О. Костенко, В. Кудрявцев, Н. Кузнецова, В. Лановенко, Ф. Лопушанський, Г. Міньковський, В. Панкратов, М. Панов, А. Примаченок, О. Сахаров, І. Топольскова, І. Туркевич, Н. Юзікова, С. Яценко та ін.

Робота спрямована на вивчення і систематизацію причини та умов, що сприяють формуванню злочинності неповнолітніх, узагальнення наукових підходів до даної проблематики.

Завдання дослідження – з'ясувати причини формування злочинної поведінки у підлітків.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини, що пов'язані з існуванням злочинності неповнолітніх як соціально-правового явища.

Предметом дослідження є причини злочинної поведінки неповнолітніх.

В останні роки темпи зростання злочинності неповнолітніх дещо призупинились, це зумовлено значним скороченням народжуваності, високим ступенем латентності, а також процесами декриміналізації вітчизняного законодавства, гуманізації покарання та правозастосовної практики. Але це зовсім не означає зменшення підліткової злочинності, а навпаки, попри такі об'єктивні фактори, що “згладжують” загальний рівень суспільно небезпечних діянь, все ж таки спостерігається їх динаміка зростання (17,3%) [1]. Кризові процеси, що відбуваються в державі сприяли зміні суспільних

цінностей, значному розшарування населення за рівнем доходів, і обумовили “соціальну дезорієнтацію” населення. За таких обставин певна частина неповнолітніх зробила свій вибір в напрямку порушення закону. Протягом 2010 року кількість скоєних злочинів неповнолітніми становила 7490 [1]. Все це і обумовлює актуальність даної проблематики.

Передумовою злочинної поведінки є девіантна поведінка (лат. *deviatio* – відхилення) – це вчинок, дії людини, що не відповідають офіційно встановленим чи фактично сформованим у даному суспільстві нормам (стандартам, шаблонам) [2]. Девіантна поведінка визначає певні способи поведінки, мислення, діяльності людини, які не відповідають встановленим в даному суспільстві нормам і цінностям. Як наслідок неадекватного реагування соціуму, компетентних осіб, відповідних органів на негативне відхилення від норм суспільного життя (соціальних, правових та ін.), не вжиття відповідних заходів виховного характеру щодо підлітка, у майбутньому може перерости у злочинне діяння.

Злочинні діяння що найчастіше вчиняють неповнолітні це – крадіжки, хуліганство, вимагання, що здійснюються, переважно, з корисливих мотивів, рідше хуліганських, помсти. Насильницькі злочини неповнолітніми вчиняються значно менше, але такі тенденції викликають занепокоєння і потребують негайного реагування з боку всіх інститутів держави.

Особливостями злочинності неповнолітніх є: високий рівень латентності, адже правовий статус і фізіологічний стан неповнолітнього значно обмежують діяльність органів розслідування та досудового слідства; “омолодження” злочинності неповнолітніх – все частіше і частіше такі суспільно небезпечні дії вчиняють діти; зростання тяжкості і суспільної небезпечності злочинів, що супроводжуються цинізмом і насильством; поступова трансформація групової злочинності неповнолітніх в організовану та професійну; збільшення кількості неповнолітніх злочинців жіночої статі.

Слід зазначити, що дослідження соціологів кінця XIX – початку XX ст. Е. Дюркгейма, Д. Дьюї, М. Вебера, Л. Леві-Брюля та ін. встановили зв'язок між девіантною поведінкою і соціальними умовами існування людей. Статистичний аналіз різних аномальних проявів (злочинності, самогубств, проституції), проведений А. Кетле та Е. Дюркгеймом, показав, що число аномалій кожен раз неминуче зростало в періоди воєн, економічних криз, соціальних потрясінь, що свідчило про соціальні корені цього явища [3].

З точки зору психології хотілося б звернути увагу на підхід В. Бехтерева щодо причин умисних дій при вчиненні злочину, який зазначав, що в основі злочину лежать особливості емоційної сфери людини. На основі цього критерію вченим було зроблена типологія злочинців: “злочинці за пристрастю” – відзначаються надзвичайною дратівливістю, імпульсивністю, недорозвиненістю; “вроджені злочинці” – особи, що прагнуть до задоволення своїх потреб без особливої праці, для яких характерно вчинення злочинів з корисливих мотивів, їх дії характеризуються прямим умислом; “недоумкуваті злочинці” – особи що внаслідок недоліків в інтелектуальній сфері не можуть оцінити значення прав власності і різниці між добром і злом; “злочинці з ослабленою волею” – відрізняються лінню і нездатністю до систематичної праці. Професор С. Познишов пропонує ділити злочинців на ендогенних (особи, що скоїли злочини в силу внутрішніх, особистісних факторів, що свідомо стали на злочинний

шлях) і екзогенних (які стали на злочинний шлях під впливом зовнішніх обставин та життєвої ситуації) [4].

На думку зарубіжних вчених, зокрема, В. Бурлакова, С. Мілюкова, С. Сидорова, Л. Спиридонова “особа злочинця – це сукупність соціально-психологічних якостей індивідуальності, які при певних ситуативних обставинах (або окрім них) призводять до скоєння злочину” [5, с. 87].

Злочин – це результат складної взаємодії та сукупності об’єктивних і суб’єктивних факторів, що зумовлюють злочинну поведінку особистості задовго до вчинення злочину, так і в безпосередньо в момент його скоєння. Мотив вчинення злочину у кримінологічній науці є надзвичайно важливим, адже саме він детермінує зовнішній вплив на психіку і свідомість людини, породжує мету вчинити той чи інший злочин, або не вчиняти його. Взаємозв’язок соціальних і психологічних факторів при аналізі мотивації злочинної поведінки простежується у недоліках морального формування особи, в спонуканні до прийняття рішення про виконання окремих вольових анти суспільних дій, в умовах та обставинах, які при цьому використовувалися винними [6, с. 81].

Вплив соціальних умов життя та його протиріч на характер формування особи молодшої людини є визначальним і там треба шукати детермінанти злочинності взагалі і неповнолітньої зокрема. Кримінологічна детермінація є різновидом соціальної детермінації, яка включає різні зв’язки: причинно-наслідкові, кореляційні, функціональні, зв’язки стану, структурно-системні тощо. Причинами та умовами злочинності є система соціально-негативних явищ та процесів, які її детермінують як свій наслідок. Причини та умови злочинності не випадковий механічний набір детермінант злочинності, а система, яка являє собою єдність та цілісність взаємодіючих підсистем та елементів, які розташовані в певній ієрархії та підрядності рівнів. Кожний конкретний злочин викликається не одною ізольованою причиною, а сукупністю факторів, які діяли у різний час та в різних умовах. Але при усій складності взаємодії цих факторів їх можна певним чином класифікувати, виділити основні, вирішальні. Як і кожний свідомий людський вчинок, злочин має своїм безпосереднім та найближчим джерелом суб’єктивний вольовий акт – рішучість скоїти те чи інше діяння. Вольовий акт при скоєнні злочину, як правило, результат взаємодії двох груп факторів: асоціальних поглядів та установок даної особи і конкретної життєвої ситуації, в якій вона знаходилася перед вчиненням злочину. Тобто, об’єктивна дійсність детермінує, визначає поведінку людини: безпосередньо (вплив ситуації) та опосередковано (попереднє формування особи). Співвідношення ролі вказаних чинників у кожному разі може бути різним. У більшості випадків головну роль відіграло негативне формування особи. Саме моральне виховання є тим фактором, який визначає весь життєвий шлях людини, характер її поведінки, а інколи й конкретні вчинки. Криміногенний вплив зовнішніх обставин може призвести до скоєння злочину лише особою, яка не володіє твердими моральними принципами. У тих випадках, коли злочинний намір сформувався та людина почала скоювати злочин, її діяльність може призвести до необхідного результату лише у тому випадку, якщо в оточуючій дійсності є сприятливі умови.

Виявлення детермінант, які сприяють вчиненню злочинів неповнолітніми, важливо для розробки необхідних заходів впливу. На сьогоднішній день причинами

виникнення підліткової злочинності залежно від факторів що детермінують злочинну поведінку є групи зовнішніх та внутрішніх факторів:

1. Зовнішні фактори, що породжують злочинну поведінку (мікро соціальні фактори):

– часто неповнолітні виступають потерпілими від насильства в сім'ї, знущань з боку однолітків, учителів у школах, порушення їх прав породжує прагнення дитини до встановлення “справедливості” та здійсненні самозахисту;

– криза родинних відносин як важливого соціального інституту у вихованні та нормальному психічному розвитку дитини, яка сприяє руйнівному впливу на соціалізацію особистості [3]. За З. Фрейдом злочинна поведінка, є результатом неадекватного розвитку еґо і супереґо, що пояснюється помилками в сімейному вихованні дітей у ранньому віці, структурним порушенням сім'ї;

– негативний вплив засобів масової інформації на формування психіки неповнолітнього, полягає у вузькому кругозорі та обмеженості розумового розвитку підлітка;

– загальна девальвація духовних і моральних цінностей, що полягає у зниженні їх престижу, та нехтуванням не лише правовими нормами, а й нормами моралі, як наслідок, незначні форми девіації, без належної адекватної реакції соціуму (“безкарності”), набувають більш суспільно небезпечних форм, трансформуючись у злочини, адже особа вважає, що й інше діяння легко “зійде їй з рук”;

– недостатній рівень самостійності, що розвиває схильність підпадати під вплив негативних груп або їх лідерів, як наслідок динаміка зростання вчинення злочинів групою осіб, організованою групою, злочинною організацією (у 2010 році цей показник становив 3616 зареєстрованих випадків, але з кожним роком цей показник збільшується) [1]. Вчинення злочину в групі зумовлено тим, що його легше вчинити, у особи зникають зайві тривоги та перестороги щодо власного діяння, “зменшення” індивідуальної відповідальності суб'єкта.

2. Внутрішні фактори, які тісно пов'язані із зовнішніми та обумовлені їхнім впливом

– правовий конформізм неповнолітніх, що проявляється у некритичному засвоєнні асоціальної норми поведінки, як наслідок – низький рівень правової культури та правової свідомості сучасної молоді;

– неадекватна самооцінка і рівень вимог, що призводять до агресивності, висування підвищених вимог до суспільства і, відповідно, готовності до обрання неадекватних, несприятливих, з погляду суспільної моралі, засобів їх реалізації;

– не сформованість світогляду, моральних еталонів та ідеалів;

– високий рівень ситуативної тривожності;

– підлітковий максималізм. На думку багатьох психологів (З. Фрейд, А. Адлер, А. Рубінштейн, І. Кон) підлітковий вік, є найбільш небезпечною кризовою стадією розвитку особистості, адже поведінка підлітка є інтраверсійною, тобто “повернута” на себе і на задоволення власних потреб без урахування потреб соціуму.

Отже, через нестабільність суспільства, нехтування загальнолюдських цінностей і зниження рівня життя населення, посилились негативні тенденції, які висувають підвищені вимоги до самовизначення і стабільності особистості, а також провокують її девіантну поведінку, аномалії розвитку й, нерідко, деградацію та саморуйнування. Тобто, можна зробити висновок, що вчинення злочинів неповнолітніми є результатом

деформації свідомості особи під впливом прямих і непрямих дезорганізуючих факторів. Слід зазначити, що дитяча злочинність формується внаслідок недоліків у сімейному та шкільному вихованні, адже досить часто виховні системи не враховують особливостей психічного розвитку підлітка, рівень його прагнень і домагань, як наслідок це приводить до зіткнення інтересів соціуму та індивіда, також внаслідок бездіяльності та силовим методам впливу на неповнолітнього порушника спеціальних державних органів до компетенції яких входить профілактика злочинів серед неповнолітніх.

Розглянуте питання не вичерпує даної проблеми, проте воно дозволяє більш правильно підійти до розгляду причин формування злочинної поведінки серед неповнолітніх в умовах сучасного суспільства та визначення найбільш ефективних заходів запобіжного впливу.

Використані джерела:

1. Стан і структура злочинності в Україні 2007, 2008, 2009 роки, офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mvs.gov.ua/dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/2153/
3. Дюркгейм Э. Самоубийство: Социологический этюд / пер, с фр. с сокр. ; под ред. В. А. Базарова. – М. : Мысль, 1994. – 399 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/Durkgeim/index.php
4. Зелинский А. Ф. Криминальная психология. – К. : Юринком Интер, 1999. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : nlplife.ru/articles/knigi/psyho/kriminalnaja-psihologija?offset=90
5. Криминология / под ред. В. Н. Бурлакова, С. Ф. Милькова, С. А. Сидорова, Л. И. Спиридонова. – М., 1996. – С. 87.
6. Тарарухін С. А. Соціально-психологічні причини злочинів // Вибрані твори. – К. : НАВС України, 2004. – Ч. 2. – 100 с.
7. Кондрашенко В. Т. Девиантное поведение у подростков. – Минск, 1988. – 244 с.

Кулакова Н. В., Поперечнюк В. М. Причины формирования преступного поведения несовершеннолетних

В статье раскрываются причины возникновения преступного поведения несовершеннолетних, изучаются основные факторы, что влияют на ее формирование, рассматриваются подходы к определению преступного поведения.

Ключевые слова: преступное поведение, несовершеннолетние, девиантное поведение, внутренние факторы, микросоциальные факторы.

Kulakova N. V., Poperechnyuk V. M. Reasons of formation of criminal behavior of minors.

In article the reasons of occurrence of criminal behavior of minors reveal, is studied major factors that influence its formation, approaches to definition of criminal behavior are considered.

Keywords: criminal behavior, minors, deviatio behavior, internal factors, factors.